

A legrégebb magyar mítosz

II. RÉSZ

A totemkultuszban általában valamilyen állatot tekintenek a törzs őskének, elődjének (néha tárgyat vagy természeti jelenséget). Ez a lény állati és emberi tulajdonságokkal egyaránt „ékes”, gondoljunk Egyiptom állatfejú, embertestű, vagy állatfejú, emberfejű isteneire, a görög kentaurokra, Pánra; nehéz különválasztani bennük az állatit az emberitől. Füvecske szüleinek állati, illetőleg emberi vonásait – még ebben az idők folyamán több átalakuláson keresztül ment mesében – is bizonytalanság lengi körül.

A totemős egyesíti a nemzetséget. A törzs tagjai mindannyian a nagymedve, a sas, a szarvas stb. fiainak tekintik magukat. Ezért a kiválasztott állat szentté válik, és szigorú szabályok írják elő, mikor szabad rá vadászni. Általában csak rituális alkalmakkor ejtik el, olyankor úgy állítják be az eseményt, mintha az ősapa fia maga áldozná fel önmagát. (Mert nem magát az őst, hanem annak gyermekét, vö.: Ég-Apa-fia, áldozzák fel.) Ez oly módon jut kifejezésre, hogy egy rituális lakomán mindannyian esznek az égből leküldött isteni fiú húsából. Ez az ősi gondolat – az áldozathozatal logikája – jelenik meg Jézus keresztfeszítésében és az eucharisztia szentségében is, abban, hogy a keresztény hívők áldozáskor ma is jelképesen esznek Isten szeretett fiának testéből.

A Csillagmítosz azt az eseményt meséli el, amikor először végezte el valaki a kultuszt, a történet hőse tehát mintául szolgál. Mintha az elbeszélő valamennyi sorával így beszélne hallgatóságához: „lássátok feleim, így tudta meg Fű-fi hogy ki ő valójában, hogy a fajdok nemzetségéhez tartozik. Az új ismeretet azzal a cselekedetével szerezte meg, amelyet ti most rituálisan megismételtek, miközben a történetét halljátok tőlem.” A mítosz előadása és a rítus jellemzően párhuzamosan folyik. A rituális cselekedetek bemutatását a mítosz előadása kíséri.

Füvecske az isteni világ harmadik generációjához tartozik. Ég-Apa már megszületett, és különvált Föld-Szülőanyjától. Feltételezhető, hogy – mivel minden Föld-Szülőanyjától származik – korábban ő szülte Ég-Apát is. Kettejük gyermeke lehet Ég-Apa-fia és Föld-Leánya, *akiknek fajd az alakmása*, az ő fiuk Fű, aki ebből következően maga is fajd, mint az egész tőle származó hallgatóság, a mítoszt előadó emberek nemzetsége. Fű egyben az első emberarculatú isten is, kapocs istenek és emberek, állatok és emberek között. Ezért kap Földanyától faragó fejszét és kést (de a nemi szervek kifaragásának tisztjét Földanya magánál tartja), emiatt nevezik Embernevelő-Istennek, és ezért állít emberalakú bálványt. Füvecske az ember fia, noha az istené. Látjuk, hogy a történetben Füvecske felövezi magát a fajd szárnyaival, tehát mágikusan azonosul a fajddal. Dia meg is dicséri érte.

A rituálénak kellett hogy legyen egy „papja”, „szertartásmestere”, valaki, aki a beavatást végezte és vezette. Ezt a feladatkört tölti be Dia. Dia az első avató. S ha lehántjuk karakteréről a „modern” egyénítő vonásokat és csak a tényekre figyelünk, meg tudhatjuk azt is, mit tanítottak annakidején a fajd nemzetség ifjainak, amikor a férfiak közösségébe léptek. Dia első kérdése ez: „ki vagy?” a fiú válasza: „Nekem nincs nevem,

és apám sincs.” Milyen másként csengenek ezek a szavak, ha egy szertartáson hangzának el! „Anyám Füvecskének hív” – folytatódik a szöveg; mintha csak azt mondaná Fű-fiú: jelenlegi nevem átmeneti név. A következő téma a „hogyan születik az ember, hogyan születél te?” – kérdése, és Dia elmondja: „Égfia leszállt a földre /- / Odajött hozzá Földleánya. Földleányával lefeküdt, és kettesben aludtak.” Megtudjuk azt is, milyen hatást tesz az avató az avatatlanokra. Füvecske így számol be arról a pillanatról, amikor először pillantja meg Diat: „Mintha képen lenne, olyan szép a ruhája, csillog, gyapjú-e vagy valami más, nem tudni. Az az ember *kinyitja* a szemét, és csak néz rám. Egészen megrészegettem ezektől a szemektől, karom lehanyatlott, rajta felejtettem a szemem. Egész bensőm reszket. Egyik kezemben a fajdot tartom, a másikban kis íjamat.” ... Meghökkenítő, csodálatos, hihetetlen, ijesztő és lenyűgöző... „Mintha képen lenne” talán arra utal ez a félmondat, hogy a szertartáson volt egy kép, vagy szobor, egy szent alakmás, amely a leírás szerint díszesen, különlegesen fel volt öltöztetve, vagy egy ember állt oly mereven, mint egy szobor. Egyszer csak kinyílt a szeme. Tehát eredetileg csukva tartotta. Még azt is megtudjuk, hogy a szertartás közben a „fajd-fiókák”-nak egyik kezükben íjat, a másikban fajdot kell tartaniuk.

A legkínzóbb, legfájóbb dolog azonban Füvecske számára az, hogy árva. Az „árva isten” típus a szamojéd mitológiákban. Létezésében lehet ősök kereső logika: minden elődnek magányosnak kell lennie ahhoz, hogy később egy egész nemzetséget vallhasson magáénak; mítoszban betöltött szerepe azonban sokkal inkább az, hogy kifejezze: család, törzs, nemzetség nélkül árvák volnánk mindannyian.

De voltaképpen kicsoda Dia? Istenalak, aki megtalálható az enyec mitológia pantheonjában. Akárcsak Nga, akivé a Csillagmítosz végén Füvecske válik. Nga teljes neve Ljuba-Nga (szó szerinti jelentésben: „istenárva”). Az enyecekkel közeli rokonságban lévő nganaszánok mitológiájában a Ljuba-Nga-nak megfelelő alakot Djuba-Nga-nak vagy Djojba-Nguo-nak hívják (a név jelentése ugyanaz: „istenárva”. Egyébként maga a nganaszán név is a törzs istentől való származására mutat). Djuba-Nga sokszor megkettőződve létezik. Az egyik Djuba-Nga az árva hős, a *másik Dia*, vagyis ugyanaz a Djuba-Nga, égi síelőként, cselvetőként és csalóként. Néhány szamojéd mítoszban előfordul az a furcsaság, hogy a hősnek két megjelenési formája van, vagyis ugyanabban a történetben két külön szereplőként tűnik fel. Esetünkben is így áll a helyzet. Mit jelent ez az avatási rítus szempontjából? Nagyon egyszerű dolgot, azt, hogy Füvecskét egy vele azonos, de nála idősebb, tapasztaltabb valaki vezeti be a szertartásba.

Sok mindent megtudhatunk az avatás körülményeiről is. A legényke íjat kap. Az íjat Földszülőanya adja. Elképzelhető, hogy azért adja át az íjat ő, mert még nem volt más a világon, aki át adhatta volna. De ez az érvelés gyenge lábakon áll, mert a „ceremóniamester” Dia éppenséggel odaadhatná. Lehet tehát, hogy így történt annakidején, a „rituálé korában” is. Az íjat – mint tudjuk – nemcsak vadászeszközként használják, hanem kozmikus anyaöl szimbólumnak is tekintik. Természetes dolog volna hát, ha az ifjak a „minden élőnek szülőanyjától” kapnák.

A mitopoetikus gondolkodásban kapcsolat áll fenn a vadászat és a nász között. (A vadászritus kozmikus lakodalom formáját ölti, a lakodalmi szertartás pedig vadászat jellegű. Ennek az ősi tudattartalomnak kései felmerülése Vörösmarty Szép Ilonkájának kezdő képe: „A vadász ül hosszú, méla lesben, / vár felajzott nyílra gyors vadat”.) Az új vadász (harc) jellege és szexuális vonatkozása tehát egyaránt megjelenik az avatási szertartásban. A férfivá váláshoz mindkét ismeret hozzá tartozik. Ha pedig a történetet koherens egységnek tekintjük, és belőle indulunk ki és semmi másból, akkor csak így

válaszolhatunk: azért adja Földszülőanya az íjat, mert tőle származik a nemiség, hiszen ő faragja ki a gyermekek nemi szerveit.

Nem marad el a regéből a rituális evés szertartása sem. Mivel Füvecske nemzetség nélküli árva, a fajt húsából kettesben falatozik az anyóval. Amikor azonban már túl van a szüleiével való találkozáson (lelőtte a fajdot) már nem eszik a húsából. Nem ehét belőle, mert ha enne, önmagából, vagy a testvéreiből enne.

(Közbevetőleg: a Csillagmítosz mai elbeszélőjének értelmezése szerint Füvecskének azért nincs étvágya, mert égi isten lett, élő lélek, a lelkek pedig nem igényelnek testi táplálékot. Az eredeti regét azonban több ezer évvel ezelőtt mesélték el először. Legközelebbi nyelvrokonaink hiedelmeiből ma már nem mutatható ki totemkultusz. Az idők folyamán több réteg települt az eredetire, valószínűleg maga a mesélő sem tud már a mítosz mélyrétegeit alkotó ős-struktúráról.)

Az avatási mítosz jellemzője még, hogy hőse az ismert világ határain túl válik beavatottá. Az avatást a régi én halálaként, és egy új megszületésének fogják föl. Ez a rítusban is megjelenik. Hogy esetünkben is így áll a helyzet, az abból látható, hogy Földszülőanya e szavak kíséretében küldi első vadászatára Füvecskét: „ne menj megszűre, nem jó ott járni, annyi a halott, mint a fű, ártalmadra lesz!” A totemkultusz nemcsak azt jelenti az egyénnek, hogy a törzs tagjai közös őstől származnak, így mindannyian egy test, egy vér, hanem egy olyan felfogást is – ami logikusan illeszkedik az előbbiekhöz –, hogy a meghalt ősök túlvilági szellemként tovább élnek. Tehát az első őstől isteni, szellemi láncolat vezet a ma élőkhöz. Ha pedig Füvecske fű, akkor a halottak, jobban mondva *a holtak szellemei is azok: fűvek*. A beavatás az ősök közegében, jelenlétében megy végbe. Bizony az évezredekkel ezelőtti Földszülőanya szájából riogatóan hangzott a szó: „nem jó ott járni, annyi a halott, mint a fű”!

Lehetséges az is, hogy a rituális lakoma – ha a rege hűségesen közvetít – az örökké éhes Földszülőanyjánál történik. Nem elképzelhetetlen az sem, hogy mivel Földszülőanya saját gyermekeit eszi, legendás örök éhsége rituális kannibalizmusra utal. Talán ebben a kontextusban kell elhelyezni azt a furcsaságot, hogy a nyeldekkléssel kapcsolatos szavaink lényegében az „ny”-hang különféle változatai: iny, nyal, nyelv, nyál, nyelv, nyak. Ebbe az „ny-hangra írt kantátaba” jól és gördülékenyen illeszkedik az „any” tövű *anya* szó. (Lásd: em–emik–emlő ; em [anya], emik [szopik]. Akkor is, ha e párhuzamot alapul véve „ny-környéki” szavaink inkább a szopáshoz adathatók). Különösen azért valószínűsíthető ez a feltevés, mert a beavatási mítoszok jellegzetes „stációja” egy olyan esemény, amikor valamilyen szörny (eredetileg a totemállat) elnyeli az ifjakat, majd kiköpi őket (halál-ujjászületés motívuma). Talán emlékszünk még rá, hogy az anyó azt tanácsolja Füvecskének, ha találkozni akar a szüleiével, feküdjön egy, a fű alatt lévő gödörbe, amely „akkora, mint egy madárfészek.” A fészek azonban Földszülőanya testén horpad, hasonló üreg, mint amin keresztül az anyó rituálisan magához veheti a számára odahelyezett áldozatot. Szavaiból már a mese elején kiderül, hogy azért fogadja kitörő örömmel a gyermeket – túl azon az általános örömen, amit egy csecsemő látása okoz –, mert majd fajdra vadászik. Kinek? Neki. Ő maga nem vadászik, de éhes, minden alkalommal úgy jut táplálékhoz, hogy a fiú hoz valamit. A „fészek” egyaránt kapcsolódik Földszülőanyjához, a fajdhoz, és bizonyára szerepe volt a rítusban is, az avatandók ténylegesen befeküdtek a fajdfészekbe, hogy onnan fajdfiókaként (fióka a fiú becézett alakja) kikelve szülessenek újjá.

(Hasonló magyarázatot kínál bölcs és bölcső szavunk. Volt olyan idő, amikor úgy vélték, hogy a bölcsesség bölcsőben születik.)¹

Jelentéssel bír az is, hogy távozásakor Dia a fiút lába közé véve egy darabig vele együtt halad. Frazernél találkozunk egy olyan, számos primitív közösségre jellemző szokással, hogy amikor valaki örökbe akar fogadni egy gyermeket, áthúzza a lába között, ezzel jelképesen újjá szüli a maga számára.² Hasonló értelme lehet annak is, hogy a fiút Dia a lába közé veszi. A Diaban megtestesülő ősatyakép ezáltal a fiatalembert a nemzetség fiává fogadja.

De vajon lehetséges-e, hogy ez a tyúkforma madár ilyen jelentőséget vívjon ki nyelvi eleink kultúrájában? Találunk-e erre utaló nyomokat az obi-ugor hagyományban? Igen. Hogy pontosak legyünk az obi-ugorok lélekhitében. Említettük már, hogy a manysik és hantik úgy vélik, minden embernek több lelke van, s hogy ezek közül legfontosabb a lélegzet-lélek és az árnyék-lélek. Utóbbi ki tud lépni a testből, például akkor, amikor álmodunk. Beszéltünk arról is, hogy a sámánok is e lélektípust használják, amikor más világok között közlekednek. Ha valakinek ezt a lelkét ellopják, súlyos betegségbe esik, és ha nem sikerül visszazereznie valamely sámánnak, a beteg akár még meg is halhat. Nos, az „álomlélek” (*ulum isz* – nevében a már említett *íz* szó szerepel) *álommadár*, azaz *siketfajd* alakjában járja útját, ezért alakját bölcsőkön ábrázolják. A hanti mitológiában létezik egy Vont-Lung nevű erdei szellem is, aki a vadak pártjára áll az emberrel szemben, a menekülő vad alakját ölti fel és félrevezeti a vadászt. Ez a szellem is *siketfajd* alakjában mutatja meg a hazafelé vezető utat az embernek. Mivel az árnyéklélek sokszor állat alakját ölti (lásd fent: sámánutazás; valamint latin: anima [lélek] – animal [állat]), Vont-Lung és az *ulum isz* könnyen közös nevezőre hozható. Eszerint a *fajd*-ban az árnyéklélek megtestesülését kell keresnünk. S pontosan ez az a lélektípus, amely által a faj, a nemzetség egyedei is, önmagukból kilépve eggyé válhatnak. *Ez csak akkor lehetséges, ha közös a lelkük.*

Már nem is olyan különös a fentiek ismeretében az – az egyébként rendkívül megdöbbentő dolog –, amivel akkor találkozunk, ha az Etimológiai Nagyszótárt a „*kéj*” szócikknél üjtjük fel. A tömör szöszedet szinte a *fajdról* szól. Lássuk: „Ősi örökség a finnugor korból; vö.: vog. kaj-: kajšob’ *bájoló, varázsló dal*’ (sób ’szó’), kajj – ’énekel (*varázsló*) *jövendőmondáskor vagy amikor valamit fejszével kutat*’; osztj. DN kejdä, kojta, Vj. kojta’ *a pázás időszakában van (fajdkakas, nyírfajdkakas)*, Trj. kojtäz’ *a pázás időszakában van (nyírfajdkakas)*’ Ni. kejtä’ *dürög, hívogató hangot ad (nyírfajdkakas a pázás időszakában); varázsdalt énekel*’. Kaz. kejtä’ *dürög, hívogató hangot ad, a pázás időszakában van (nyírfajdkakas); sorsot vet, jövendöl, varázsdallal varázsol (dobbal vagy anélkül)*’, O. köjdä’ *sorsot vet, jövendöl, varázsdallal varázsol*’ J köjje’ *varázsdob*’ zürj. Lu. kojnj, Ud. kojnj’ *dürög*’, V., Sz., Lu. kojtnj’ *dürög (süketfajd)*.” (Kiemelések tőlem. V. M.)

Hogy mi a dürgés? Ma már nem mindenki tudja: a fajdkakasnak a párosodás idején bemutatott tánca, közben hallatott éneke. Hogy a fajd násza a legutóbbi időkig foglalkoztatta a magyar ember fantáziáját, azt pontosan tanúsítják a „no, mi a dürgés?” és a „dürög, mint a fajdkakas”, szólásaink, amelyek, ha nem is gyakori kifejezések, de ma is használatban vannak. Külön szót tartunk fenn a fajdok nemi életére! Kevés madár mondhatja el ezt magáról.

¹ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága 217.

² James G. Frazer: Az Aranyág. Budapest, 1993. 25.

A *kéj* szócikkbe foglaltak nyomán két kérdés vetődik fel bennünk: mi köze a szexualitásnak a varázsláshoz, és mit tud a fajd, amivel kiérdemelte az őt övező megtisztelő figyelmet? Az ősi kultúrák az életerő és a teremtő erő fogalmát természetes módon kapcsolták a szexualitáshoz. Ennek két oka lehet, egyik az, hogy folyton folyvást a születés metaforájában gondolkodtak, a másik, hogy a gyönyör transzcendens élményként csapódik le az emberi tudatban. A sámánt sokféle túlvilági szerető kényszeríti, hogy fogadja el a hivatást (nem ő jelentkezik – hívják), egyúttal lépjen szexuális közösségre ezzel a szellemmel és legyen földöntúli házastársa. A sámánt ez a túlvilági szerető viszi le az alvilágba, ő tanítja a varázslás tudományára. Ebben a világban a tudás megszerzésének legfőbb eszköze az átélés, az azonosulás, amely lehet szexuális tartalmú (közösülés) is.

A finnugor *fajd* szó két rokonyelvben maradt fenn, a voguloknál *nyírfajd*, *siketfajd*, a zürjénben *hófajd* jelentéssel, a fajddal kapcsolatba hozható *kéj* a vogulban, osztjákban és zürjénben. (A vogulban a *fajd* nem áll konkrét összefüggésben a *kéj*-jel, csak a „bájoló, varázsló dal” jelentésből és a hasonló tartalmú osztják és zürjén szavak szoros *fajdhoz* tapadásából következtethetünk arra, hogy megnevezetlenül is bennfoglaltatik a jelentésben.) Az osztják szó általában vett *fajdkakas* és *nyírfajdkakas*, a zürjén *fajdkakas* és *siketfajd* vonatkozású.

A szóban forgó területen négyféle fajd honos: a hófajd, a császármadár, a nyírfajd és a siketfajd. Amikor Füvecske megpillantja a mocsár közepén ülő két alakot (a szüleit), és ezt mondja magában: „de az a folt nem is fekete, inkább fehéres”, hogy aztán az elbeszélő így folytassa: „teljes erőből futni kezdett az árnyék felé”, talán a hófajd fehérségére, egyszersmind a fajd árnyéklélek voltára utal. Ami elemzésünk szempontjából lényeges lehet: a hófajd és a császármadár párban él, a nyír- és a siketfajd azonban poligám természetű. Ez azért érdekes, mert van egy helye a regének, ahol az anyó azt mondja Füvecskének: „Apád nem ismer téged. Amikor anyád megszült, ott hagyott!” Nos, a nyírfajdról tudjuk, hogy kakasai és tyúkjai elkülönült csoportokban élnek, a szülők csupán a fiókák megtollasodásáig vannak együtt, azután a kakas magára hagyja gondjával a tyúkot. A siketfajd kakasa pedig a tyúkkal kizárólag a párzás idején foglalkozik.

Térjünk a fészkelésre! A siketfajd fészke mindössze egy *földbe kapart gödröcske*, a nyírfajd fészke *fűvekkel* berakott mélyedés, lehetőleg védett helyen, a *magas fűben* vagy bokor tövén. A fajd fészkelési szokásai tehát jól beleillenek abba a képbe, amit Füvecske regebeli fészkeről tudunk. A tojónak, mivel a földön költ, rejtő színe van, alkalmazkodott a föld színéhez. Így valóban Földszülőanya leányának tekinthető. A kakas ellenben ragyogó színekben pompázik. A fajdok jobbára a földön élnek, de fákon alszanak. A siketfajd a fán kezdi meg a dürgést a tojó költőhelyének közelében. Megesik, hogy valamelyik tyúk gyengéden hívogatja, aminek a kakas egy pillanatig sem tud ellenállni, mint darab fa *hull le* az ágról, és mámoros táncot lejt a földön. A kakas tehát valóban Égapa fiának tekinthető, aki fentről érkezik, éppúgy kötődik az éghez, mint a tojó a földhöz. A fentiekből már az is körvonalazódik, hogy a dürgő fajd meglehetősen potens állat, egy-egy kakasra hat-nyolc tojó jut. És ez nem elhanyagolható szempont egy totemósatyánál, hisz minden nemzetség elsődleges célja: nagyvá lenni. A csoport ereje pedig szoros összefüggésben áll a lélekszámmal. Az Úr Isten Abrahámnak tett legfőbb ígérete is az, hogy nagy néppé teszi, és magvait megsokasítja, mint a föld porát.

Végül: a fajd násza szép. A hozzáértők szerint minden madár közül ő lejt legszebben párosodáskor. Ez a tánc kész rituálé, csak le kell kopírozni. (Tekintettel *kéj* szavunk rokonnyelvi *kai, koi* megfeleléseire, amelyek feltűnően hasonlítanak az ismert latin *coitus* tövére, valamint arra a jelenségre, hogy a spanyol kasztanyetta hangja megtévesztésig hasonlít a siketfajd kappogására, továbbá, hogy a fajdfélék lantformájú farkukat legyezőszerűen terjesztik szét násztáncuk közben, azután hogy a kakas a dürgőhelyre érve percekig a mozdulatlanság állapotát veszi fel, tánc közben pedig szárnyait kiterjeszti és lebecsátja, minden egyes mozdulatát szárnycsapásával kíséri; valamint hogy különösebb elmélyedés nélkül is szembetűnő, hogy a spanyol flamenco tánc eredetileg madarak tánca lehetett – tekintettel mindezekre: érdemes lenne a jelenség indo-európai vonatkozásait, esetleg eredetének ősidőkbe nyúló ugor vagy finnugor kapcsolatait megvizsgálni.)

Szemtanúk szerint a nyírfajd szerelmi játéka még a siketfajdénál is különb. A kakasok sokasága vesz részt a szerelmi rituáléban. A dürgés helyül tisztást választanak ki ahová évről-évre visszatérnek e hely neve: *lek*. Már este megjelennek a közeli fákon, és egész hajnalig dörögnek. Énekük szebb és változatosabb a siketfajdénál. A hajnali szürkületben leszállanak a földre, olykor harmincan, negyvenen, néha százan is összegyűlnek. „Előbb farkát legyező módjára szétterjesztve, függélyesen tartja, kiegyenesíti nyakát és fejét, melyen minden szál tolla felborzolódik, szárnyait pedig két oldalt lecsüggeszti teste mellett, aztán ide-oda szökken, néha körbe-körbe ugrálva” – olvashatjuk Alfréd Brehmnél akinek segítségét az eddigiekben is igénybe vettük – „közben csőrét oly mélyen a földre nyomja, hogy álláról ledörgöli a tollakat.” A kakasok viadalra kelnek egymással, de az esetek többségében inkább színjáték ez, mint valódi harc. A Simon Tillier szerkesztette Állatvilág Enciklopédiájából az derül ki, hogy a domináns példányok a térség középső területén foglalnak helyet maguknak, az „alsóbbrendű” példányok körülöttük, kevésbé behatárolt területen mozognak, a hódítási játékból kizárt fiatalok pedig a térség szélén helyezkednek el. „Amikor egy tyúk föltűnik, több hím területén áthalad, hogy a választottjához, rendszerint egy domináns példányhoz érjen. Áthaladása közben mindenki megpróbálja elcsavarni a fejét, hiába.”

Mindezt azért ismertettük ilyen részletességgel, mert joggal feltételezhetjük, hogy a totemközösség – a rítusban utánozta a szent állat szokásait.

Egy dologról nem esett még szó, arról, hogy a siketfajd „privát” viselkedésében van-e valami olyan jellegzetesség, amellyel rászolgált arra, hogy az obi-ugorok körében lélekmadárrá váljon? Brehmtől idézünk: „*Wildungen* említi, hogy dürgő fajdkakas hirtelen megtámadta a fűrészelő favágókat, szárnyaival verdeste őket, csőrével feléjük vagdosott, úgyhogy alig tudták elzavarni. Más esetben kiröpült a mezőre, szántogató embernek a lovai elé állt és megvadította őket. /-/ Néhány évvel ezelőtt – írja atyám – lakóhelyem közelében élt egy fajdkakas, amely magára vont mindenki figyelmét. Dürgés idején és azután is meglehetősen forgalmas út közelébe járt, /-/ ahelyett, hogy elmenekült volna, az emberek mellett szaladgált, belecsípett a lábukba, rájuk csapott szárnyával és nem lehetett elzavarni. Egyik vadász elfogta és elcipelte magával jó két óra járásnyira attól a helytől, ahol rendszeren mutogatta magát. Másnap azonban már megint ott volt. Másik vadász felvette a földről, hóna alá fogta és el akarta vinni az erdőszhez. A fajdkakas eleinte nyugodtan viselkedett, mikor azonban látta, hogy megfosztják szabadságától, lábaival karmolni kezdett, olyannyira, hogy szétszaggatta a vadász kabátját és szabadon kellett engedni. *Babonás emberek szemében ez a madár rettenetes, szinte túlvilági jelenség volt.* Mivel néha meglepte azokat, akik fát akartak lopni,

a vidéken az a monda kelt szárnyra, hogy a vadászok ennek a fajdkakasnak az alakjába öltöztették a gonosz szellemet, mely mindenhol azonnal megjelenik, ahol ők személyesen nem lehetnek jelen. Ez a babona hosszú ideig megvédte életét, dacára annak, hogy szokatlan küzdelmet folytatott az emberekkel; végül egyszer nyomtalanul eltűnt, nem tudta senki, hogyan.” (kiemelések: tőlem)

Ezzel lezárhatjuk a „fajdkérdést”, és megállapíthatjuk, hogy a finnugor népek sámanjai révület és varázslás közben kapcsolatban álltak a fajddal, valószínűleg fajd képét öltötte az árnyéklelkük, vagy fajd volt a túlvilági segítőjük, amelynek révén ki tudtak lépni hétköznapi alakjukból. Megállapíthatjuk továbbá *fiú*, *faj* (*fajta*), *fajd* szavaink etimológiai azonosíthatóságát, s hogy a *fiú* szó is hozzájuk csatolható; vagy nyelvi eredetét tekintve (is), vagy (csak) a mitopoétikus tudatban azonosságot alkotva. Láttuk, hogy a rege ősrégi totemkultuszhoz vezet, s hogy a névazonosítás a kultusz alapja, annak bizonyítéka, hogy a nemzetség egytőről fakad.

A mesének azonban még nincs vége. Mert a rege valójában két történetet tartalmaz. Talán egy nagyobb lélegzetű hősmítosz első két darabja lehetett ez a két történet... Új szereplő penderül színre, aki más viszonyulást teremt, új konfliktust hoz és új mondanivalót. Ez a vadonatúj szereplő: *Porneku*. Ő az, aki – ha még emlékszünk rá – úgy nevet, mintha kiabálna, Fű-fiú szerint nem lehet eldönteni róla, hogy kiabál-e vagy nevet? *Porneku* Földszülőanya lánya, akit az anyó „erdőbe engedett”. *Porneku*, vagy másnéven *Porne*, *Parne* nemcsak a szamojédok körében ismert, hanem az obi-ugoroknál is; sőt, feltételezések szerint a szamojédok az osztjákoktól (hantik) vették át. A *porne* utótagja, *ne* nőt jelent, előtagja, a *por* pedig megegyezik az obi-ugorok egyik frátriájának nevével. A másik frátria neve: *mosz*. Mi a frátria? Nemzetségszövetség, amelynek szabályát a manysik és hantik még a 19. század fordulóján is szigorúan megtartották.

Lényege, hogy a törzs – atyai leszármazás alapján – két elkülöníthető felet, család-közösséget tart számon. Senki sem köthet házasságot a saját frátriájából valóval, csak a másik frátria tagjával, vagy idegennel. Esetünkben ez annyit jelent, hogy *por* férfi csak *mosz* nővel, *mosz* férfi csak *por* nővel házasodhat. *Porne* az obi-ugoroknál és a Csillagmítoszban nőnemű (pedig a szamojédoknál hímnemű szokott lenni). Azt tartják róla: „minden bizonnyal az óriások közé számítandó.”³ A Csillagmítosz részben igazolja ezt a feltételezést, de csak részben. Maga a szöveg semmi ilyet nem mond róla, a fiúval méretarányosnak tűnik. Küllemével kapcsolatban ennyit tudunk meg: „farkát vonszolja maga után. Ruhája nincs, de testét nem látni, csupa szőr”. Nem esik szó arról, hogy tagbaszakadt volna. Földszülőanya kifejezetten ijedősnek festi le. S ezt látjuk a „valóságban” is, a fiú megszólítására megáll, azután rohan a fák között. Mi lehet az igazság? *Porneku* kicsi is meg nagy is, mert alighanem ő az erdő szelleme. Az erdő szelleme nem egyedi, hanem *típusszellem*⁴ az obi-ugor mitológiában. Ősi nyelvrokonaink szerint sok van belőlük, ezeket a szellemeket azonban mégis mindig egyes számban szólítják meg. Az erdő szelleme ugyanis nem önmagát, hanem egész fajtáját képviseli. Ez a felfogás ahhoz az animisztikus hiedelemhez kötődhet, hogy bizonyos lényeknek, például a madaraknak, állatoknak csoportos lelkük van, ezért egy szót használnak a faj minden tagjára. Hogy *Porneku* az erdő szelleme lehet, azt az is mutatja, hogy egy fatönkön ülve látjuk meg. A szellem ugyanis eltört fán, fatönkön keresztül tud ki- s be-

³ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. 88.

⁴ Uo.: 38.

lépegetni a fából és a fába. Erdőszellem voltát támasztja alá az is, amit a fiú mond róla amikor meglátja: „persze, ez valami szellem, ha egyszer erdőben él.” Továbbá, hogy hol itt, hol ott bukkan fel, miközben hangjával betölti az erdőt. Külseje is erdei szellemre mutat. Az erdei szellemet ugyanis szőrös lényként tartják számon, és ez megfelel a leírásnak. A porne-nak egyébként szinte megszámlálhatatlanul sok megjelenési formája van. Néhol olyan emberszerű lény, akinek elől és hátul is van arca, s nem süllyed el, ha vízbe ugrik, máshol óriás, akinek szőrös a szeme és a lába. A név általánosan ismert, a küllemet illetően azonban eltérőek az elképzelések. A Csillagmítosz Pornekuja lehet láthatatlan, mint egy hang az erdőben, lehet akkora, mint az ember, de szelleme betölthet egy fát, vagy akár betöltheti az egész erdőt is. Oriás voltának is nyoma van. A rege ugyanis azzal zárul, hogy Fű-fiú elégeti Pornekut, akinek elröppenő szikráiból szúnyogok lesznek. Ez a sors a legyőzött és eltűzelt óriások sajátja a szamojéd mítoszokban.

A hagyomány szerint az első por asszonyt egy nősténymedve szülte. A szülést előidéző esemény az volt, hogy füvet, egészen pontosan medvetalpfüvet evett. A fű férfi nemi szimbólum, az evés és a szexualitás jelképrendszerében is rokonság van, a folklórban az evés gyakran az intim kapcsolat metaforája. Az emlékezet azonban a szülők közül csupán az anyát (a medvét) őrizte meg, és azt hogy előzőleg füvet fogyasztott. A fű nevében, „medvetalpfű”, azonban megelőlegeződik a nász. Minthogy a talp hagyta nyom női, míg a fű férfiúi szimbólum. Eredetibb kapcsolatot tehát a medve és a fű között kell feltételeznünk, ez azt jelenti, hogy az első por asszony a *fű és a medve nászából* származtatható.

Az ősi népek sok esetben nem tettek különbséget az erdő fái és állatai között. Silvanus és Tapio (finn erdőistennő) egyaránt volt az erdő fáinak és vadjainak istene, gazdája. Hogy ősünk is hasonlóképpen gondolkodtak, arra egyértelmű bizonyítékot ad *vad* szavunk, mert a *vad* szó – még néhány száz évvel ezelőtt is – ugyanúgy *jelentett vadat mint vadont*. Ha az Etimológiai Nagyszótárt felütjük a *vadon* szónál, ezt olvashatjuk: „magyar fejlemény: a *vad szóból jött létre*.” Ha fellapozzuk az erdő szócikket, ott a következőket látjuk: „eleinte a vágás után vagy a vágásból felnövekedő, sarjadzó, fiatal erdőnek volt a neve, s később vált általánosabb jelentésűvé, feltehetőleg azzal összefüggésben, hogy *a vad eredeti 'erdő' jelentése elavult*.” Most nézzük meg a *vad* szócikket. Itt egy 1298-ban kiállított latinnyelvű oklevél sorával találkozunk, amelyben a *vad* szó értelmezése: „eredeti életkörülményei között, *vadon élő, nem nemesített (nővény), nem tenyésztett (állat)*.”

Ha Porneku a por frátria „*vad*” képviselője, (a vadság értelmében és úgyis mint „vadállatok és vadon szelleme”), akkor a bináris oppozíciókban gondolkodó mítoszteremtő ember észjárását követve Füvecske szelíd, és benne a nyers természettel szembeni kultúra képviselőjét kell keresnünk. Ezt látszik igazolni a Csillagmítosz szövege is. Amikor Füvecske isten volta beteljesedik, ezt mondja neki Dia: „te leszel az igazi emberek istene.” A történet végén pedig így tájékoztat felőle az elbeszélő: „azóta a neve Embernevelő isten”. Az embernevelés funkciója pedig mi más, ha nem az ember kultúra felé terelgetése a vad és nyers természet felől. E tételést erősíti az is, hogy amikor a rege végén elválunk Fű-fitől – mint felnőtt Nga-tól – magára maradván sámandobverőből (sulyokból) emberformát kezd kifaragni.

Ha ez így van, és lehetne-e másképp? Akkor az oppozíciók számát tovább szaporíthatjuk, és Füvecske már nemcsak a fű, hanem a szelídített állatok istene is lesz. Ezzel magyarázatot kaphatunk arra, hogy a mai eszünkkel leghitványabbnak, legközön-

ségesebbnek tartott növény, a fű, hogy vergődhetett eleink hiedelemvilágában ekkora méltóságra. A mítosz alapváltozata Ju. B. Szimcsenko rekonstrukciós kísérlete szerint a régi uráli rénszarvasvadászok kultúrájához tartozott.⁵ Valamikor nemcsak északon foglalkoztak rénszarvasenyésztéssel, hanem a mai elterjedtségnél jóval nagyobb területeken. A rén meghatározó szerepet játszott az ember életében ezen a vidéken. Tejét itták, húsát ették, ináival kötözték, bőrét, szarvát feldolgozták, mindezek mellett még igavonásra is használták. A sámándobot a sámán hatásának, lovának vagy *rénjének* tekintették, ezeken a területeken a dob bőre is rénszarvasbőrből készült. A sámán magát nemcsak az emberek vezetőjének, hanem a rének gazdájának is tekintette, szellemutazásaiban is gyakran öltött rén alakot. (Érdeemes eltöprengeni az ismeretlen eredetű „legel”, „legény”, és esetleg a vitatott „leg” felsőfokjel közötti etimológiai vagy mitikus összefüggés lehetőségén. Ez azt jelentené, hogy a fű-fi azonosítást egy legel-legény párhuzamban is kifejezésre juttatja a mitopoetikus nyelv.)

Ha Porneku nő, vad, vadállat és vadon, valamint az egyik frátria, a *por* képviselője, akkor ebből következően, Fű-fi – aki szelíd, emberfaragó, a szelídített állatok táplálója és gazdája –, a másik obi-ugor frátriát, a *mosz*-t jeleníti meg (ne feledkezzünk meg arról, hogy a *por* frátria a *fű* és a *medve* nászából származtatható). Porneku és Füvecske testvérek („szólítsd nővérednek” – mondja az anyó). Hogy oppozícióban állnak, kiderül abból is, hogy röviddel megismerkedésük után összekapnak. Nem ritkaság ez a mitológiákban, talán a legismertebb példa a már az anyaméhben is viaskodó ótestamentumi Ézsau és Jákob. Míg előbbi szőrös, vad, vadász, dáridózó-mulatozó, utóbbi szőrtelen, szelíd, pásztor, isten törvényei felett töprengő mitológiai alak.

Így van-e vagy nincs így? Lássuk, mit tudunk a *mosz*-okról? A hagyomány szerint a *mosz*-ok gyengébbek, és előkelőbbek, mint a *por*-ok. Míg utóbbiak kötődnek a medvéhez, a *mosz*-oknak távol kellett maradniuk a medveünnepektől. Annak a *mosz*nak, aki részt vett a medveünnepen, a hiedelem szerint nagy baja esett, elragadták a menkvek (óriások, akikkel a *por* nemzetség tagjait azonosították), erdőbe hurcolták, és ott hét medvével kellett táncolnia, alig szabadulhatott karmaik közül. Hogy a *mosz*-ok a „kultúra térfelén” helyezkednek el, mutatja az is, hogy a manysi mondák szerint a testvérházasságok tilalmát egy *mosz* férfi mondta ki. Nem mellékes az sem, hogy a *mosz* frátria szent állatai megegyeznek az *obi-ugor Földanya*, Kaltes Ekva nevelt fiának, Ekva-Pi-nek szent állataival, Ekva-Pi pedig – mint majd látni fogjuk – alapvonásaiban azonosítható az enyec Ljuba-Nga-val, azaz Füvecskével. Megemlítendő még, hogy a Fiastyúkot *hét por asszonynak* tartják, vagy – ami ugyanezt jelenti – *mosz ember házába való asszonyoknak*. Erre vizsgálódásunk során még visszatérünk.

A felek összekapnak tehát, azután harcba bocsátkoznak. Az összekülönbözés oka Füvecske származása. A leány a fiú kiléte után faggatódzik. Füvecske Föld-Szülőanyja-öregasszony fiának mondja magát, Porneku azonban tudja róla, hogy Földlánya és Égfia gyermeke. Mai ésszel fölfoghatatlan, hogy ezen összevesznek. A lélektanilag árnyaltan, hitelesen ábrázoló meséből az fejtődik ki, hogy a fiú árvasága miatt nem mondja el az igazat, azért ferdíti el a valóságot, mert érzelmeileg igen erősen kötődik az őt fölnevelő Föld-Szülőanyjához; nem is kötődik máshoz. A régi ember azonban másként (is) gondolkodott.

Az ősi kultúrákban az eredet azonos az életerővel. Az ember azonos a (tettével elnyert, jövőjét jósló, vagy valamilyen jegy alapján a jövője felett befolyással bíró) nevé-

⁵ Mitológiai Enciklopédia II. 569.

vel. A primitív kultúra embere a nevet a belső lényeg kifejeződésének fogja fel, olyasminek, ami azonosítható a lélekkel. Ezért, ha a természeti népek körében valakinek a neve után tudakozódunk, megessük, hogy a mellette álló barátjához fog fordulni e szavakkal: mondja meg ő. A név kimondása az életerő szabadprédál bocsátása. Így már sokkal érthetőbb, miért folyik a küzdelem Porneku és Fű-fi között. A másik nevének, életerejének, lelkének megszerzéséért. A sámánisztikus jellegű kultúrában csak így képzelhető el a másik fél legyőzése. (Isten is ezt kérdezte tusakodás közben Jákobtól: „Mi a neved?” És Jákob is ezt kérte tőle, miközben viaskodott vele: „Mondd meg nekem a nevedet!”)

Füvecske ezt mondja: „tűzön égetlek el”; a lány így fenyegeti a fiút: „összekarmolalak”. Figyelmet érdemel, hogy Füvecske hadakozás közben is, mindvégig megmarad főnek: a tűzgyújtás, élesztés száraz fűvet igényel. Ebben gyakorlati tapasztalatunkon kívül nyelvi érzékünk is megerősít. (Weöres Sándor egyik költeményének refrénje hangzik így: „az első, amit kimondott a szám: „fű, fa, füst”).⁶ Valamennyien érezzük, hogy fű, fűlik, fűt, füst szavainkat titkos szómágia fűzi egybe. Ezek az ugor kori szavak egymás mellé leírják az „őslobbantás” műveletét.

Porneku karmolással fenyegeti Füvecskét. A karmolás olyan cselekedet, amit a sűrű erdő ágai ugyanúgy végbe vihetnek, mint a medve karmai. A fiú ezt mondja: „tűzbe doblak, csak *hamu* marad belőled”.

Az ember a legelők miatt harcot vívott a vadonnal. Vagy inkább fogalmazzunk így: a legelő (szelleme) harcolt az erdőszellemmel? Hasonló esemény nyomával a Kalevalában is találkozhatunk: Väinämöinen fejszével irtja az erdőt, egyedül egy nyírfának kegyelmez, amelyre rátelepszik az ég madara, a sas, tüzet lobbant, fölégeti az egész irtást, „Fölégeti fáját porra, / Egy üszökké elhamvasztja”.⁷

Porneku így válaszol: „mihelyt a karmaim közé kerül, széttéplek”. Ismét azt látjuk, hogy a faszellemnek karmai vannak, mint a medvének. Néhány sorral alább a mesélő közli, hogy a fiú: „száraz fűvel szítja a tüzet. Felcsap a láng.” Fű-fi tehát *maga is ég*, maga a *fű* harcol itt a maga módján. Összeakaszknak, a fiú elkapja Pornekut és belevágja a tűzbe (azonosulnak a lángokban.) Porneku elég, „*akár egy fabasáb*”. Füvecske tehát ember, de mindvégig fű (is), Porneku pedig fa és medve (is).

Az erdei óriás külön típus a szamojéd mitológiákban.⁸ De Kannisto rajtuk kívül is több olyan óriást említ, akiknek nevében az *erdő* szó szerepel. Porneku óriás voltát erősítik utolsó szavai is, végső lehetőségével ugyanis ezt mondja még: „szálljanak a szikráim szerteszt földeden! Bárhol legyenek is emberek, csípjék őket! Válljanak a szikráim szűnyogokká”. A szamojédek mitológiáiban pedig, mint már tudjuk, a szörnyeknek, óriásoknak van meg az a rossz szokása, hogy ha elégetik őket, pattogó maradványaik szűnyogokká alakulnak. (Ennek részben az lehet a magyarázata, hogy a lápos, mocsaras vidékeken a nyári időszakban szinte elviselhetetlen az élet a szűnyogok kízó csipései miatt. Köze lehet hozzá annak, hogy a *nyár* neve a magyarban meg-egyezik egy fáéval, a *nyárfát* pedig általában átkozott, ördögi fának tartják. Másrészt közrejátszhat az óriások és az emberevés kapcsolata – a szűnyogok is emberevők.)

Figyelmet érdemel, hogy Porneku így fogalmaz: „szálljanak a szikráim szerteszt földeden”. Füvecske nem a saját földjén találkozik Pornekuval. A föld sokkal inkább

⁶ Weöres Sándor: Fű, fa, füst

⁷ Vikár Béla fordítása.

⁸ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. 84–88.

Pornekué. A mese tehát arról szól *hogyan bódította el Füvecske Porneku földjét*. Talán nem tévedünk, ha mai materiális észjárásunkat követve ezt nemes egyszerűséggel így fordítjuk le magunknak: az étetéssel legelőt csinált az erdőből.

Ha „leásunk” a *fa* szó etimológiai gyökeréhez, a rokonnépek nyelvében *pä, pu, pea, pü, po* megfelelőket találunk. Azt látjuk tehát, hogy az ősi *fa* igen közel esik a *por* frátrianévhez, mintha belőle képződött volna. Két olyan szavunk van, amely esetleg idevonatkozatható. Egyik a ’húzóháló úszója’ jelentésű *para* (belőle származik a jólismert nyelvújításkori összetétel: a *parafa*). A *para* finnugor megfelelőiből (tutaj, *fa*, úszó a húzóhálón) nyelvészeink számára a „vízen úszó *fa*” eredeti jelentés hámozható ki. A másik szavunk, amelynek lehet valami köze a *por* frátrianévhez a *por* főnév. E szócikknél vogul és *finn* megfeleléseket találunk, előbbi jelentése ’szemét’, utóbbié ’forró hamu, törmelék’. A *para* szó jelentéséből – ’vízen úszó *fa*’ – egyértelmű, hogy az ősi *fa* tövel áll kapcsolatban. (A Parne az egyik elképzelés szerint: olyan lény, aki ha vízbe ugrik, nem süllyed el.) De ha a *para* az ősi *fát* őrzi, miért ne őrizhetné a *por* is. A két szó rendelkezésre álló jelentései között van egy konstans értelmezhetőségi lehetőség: *olyan fa, amely nincs a helyén*. Kidöntötték, vízre fektették, elégették, törmelékké, szemétté tették, *már nem él* és nem áll. Por és hamu. (Lásd: *elporlik*). Érdekes párhuzam, hogy amikor a Kalevalában isten fája, a tölgy nem akar megfoganni, feljő egy hős a tengerből, lángra lobbantja a lekaszált *füvet*, amely elég, utána nagy halom hamu marad. „Száras por egész egy domb van”, – olvassuk az eposzban – ebbe hull bele a makk, és a csemete kizsendül. Hamu lesz Fű és Fa közös égéséből, lángokban történő egyesüléséből a regében is, de a mitikus hamut semmiképpen sem foghatjuk fel úgy, mintha az eggyéválás eredménye a „semmi” lenne, hanem csak mint a termékeny jövő talaját. Végül: a vogul *por* megfelelője *szemét* jelentésű, és a finn *hamu* alapszavának jelentése is az: *szemét*. Por és hamu *felcserélhető*.

Van egy közismert kifejezésünk: „fűvel fával megcsalja”... De a *fű-fa* más mondásokban is feltűnik („fűben fában bízik”, „fűhöz fához kapkod”). Ez azért érdekes, mert úgy tűnik, mintha a két frátia, leírható lenne úgy is, mint fű és fa ellentétpár. Nézzük meg, van-e nyelvi maradványa a *fű-fa* polaritásnak? Úgy látjuk, hogy igen. Etimológiai Szótárunk összetett szóként adja meg a *fű-fa* -t, amelyet eredetileg a „növény” fogalom jelölésének tart. Olyan „poláris kifejezésnek” amely a „növény” fogalmát a „legkisebb és legnagyobb megnevezésével” határozza meg. Majd így folytatja: „hasonló felépítésű kifejezések más finnugor nyelvekben is vannak; vö.: zürj. *tšuziš puisturiniš* ’fából-fűből létrejött lény (ember)’; votj. *piš-pujos-no tur imjos* ’növények’”. A *fű-fa* tehát voltaképpen maga az élővilág, a *fű* és *fa* nászából létrejött lény pedig nem más, mint az ember.

Ha ez így van, a *mosz* névnek *fű* értelműnek kellene lennie. A *mosz* frátrianévről az a mitológiakutatók feltételezése, hogy déli jövevény lehet. Akár így van, akár nincs így, mindenképpen feltételeznünk kell, hogy az ősi tudat ennek a fontos névnek, amely frátriája megjelölésére szolgál, helyet talált nyelvi szimbólumrendszerében. Nos, tudjuk, hogy Füvecske – mint minden lény ezen a világon – Földszülőanyjától származik. Persze Földszülőanyjától származik Porneku is. A *mosz* szemléletű Csillagmítosz azonban Földanyót inkább a magáénak érzi, mint amennyire a *por-oké*nak tekintti. A *fű* valóban közelebb is áll a földhöz. Nem elsősorban alacsony növése miatt, hanem azért, mert évről évre történő sarjadása, újjászületése nagyobb, alapvetőbb óhaj a pástornak, mint az erdőzöldülés a vadásznak. Vadászni télen is lehet, de legelni nem. Azonkívül a *fű* ősszel leszárad. A *fa* azonban nem tűnik el, megvan télen is, úgy

hajt ki belőle tavasszal a levél, ahogyan fű a földből. Földszülőanya ugyanazt a szintet foglalja el a vegetációban, amit a Fa. Így a gondolkodás számára háttérbe szorul hogy eredendően a fa is a földből nőtt ki. Másszóval: a fű esetében az *életerő közvetlenül* a földből hajt ki, a fa esetében pedig a fából. A *mosz* frátriát ennek következtében ott kell keresnünk, ahonnan a fű „ered”, vagyis „a földben”. Földanya neve pedig a finnugor nyelvekben szinte mindenütt: *ma* vagy *mo*. Ma-ankve a manysik nyelvén, Mounjami a naganaszánoknál, Madder akka a lappoknál, Made a líveknél, Moda-ava a mordvinoknál, Meg-em a hantiknál, s még a finneknél is van erre utaló nyom, a Kalevala földalatti világának neve Manala. A *moszok* ezek szerint a *föld fiai* lehetnek, mint minden fű a világon, s ha az Etimológiai Szótár helyesen adja meg a magyar népnév eredetét, és az valóban a *mosz* frátrianévből származik, akkor *fűvek* és *földfiak* a magyarok is. A mi föld szavunk azonban – mint már érintettük – bár magyar fejlemény, különbözik a többi finnugor népétől. A magyar körülírással nevezi meg a földet a tabunyelvek szokása szerint. Könnyen lehet, hogy azért, mert az eredeti *föld* szó valami miatt szent névvé vált, amit így nem volt szabad (legalábbis a mindennapokon és mindenkinek) kiejteni. A legkézenfekvőbb magyarázat az volna, hogy Földanya neve a nemzetség nevébe került. Vagyis a mag-eri (meg-eri) összetétel első felében az osztják Meg-em (Föld-anya) első (‘föld’ jelentésű) tagja szerepel. (Az *eri* utótag férfit, embert jelent).

Kérdés, van-e ilyen típusú névadásra példa a finnugor népek között? A válasz az, hogy van. Az észtekről ugyanis tudjuk, hogy csak a 19. század óta hívják magukat észteknek, korábbi nevük: *maamees* volt, amelyben a *maa* földet, a *mees* pedig férfit jelent. (Hasonlóképpen idetartozhat a *mari* népnév is, amellyel a cseremiszek jelölik magukat, és amelynek utótagjában feltételezésünk szerint ugyancsak az *eri* (férfi) szó lapang. Bár a szótár a *mari* népnév etimológiáját nem adja meg, azt azonban közli, hogy az *eri* szó megvan a cseremiszen (rajta kívül még a finnben), s hogy a magyarhoz hasonlóan összetétel utótagjaként is szerepel. [lásd: a szótár *férj* szócikkét])

A történetben ezután egy oda nem illő következtetés következik. A leereszkedő Dia így szól a győztes fiúhoz: „Te elégted Pornekut, és az egész világon lesznek szunyogok.” Majd váratlanul más témára tér: „Én is mindent megtudtam. Nézz csak fel! A csillagokat nem tudod az ujjaidon összeszámolni? Én nemrég egyik éjszaka tudtam csak meg, hány csillag van. Össze tudnád őket számolni?”

– Nem, *bátyám*. Hogy számolnám őket össze? Kitől tudtad meg a számukat?

– A Hold férjétől tudtam meg.

– Akkor az úgy is van. A Hold férjének tudnia kell, hiszen az az ő népe. Hány csillagot tudtál meg tőle?

– Hétezer-hetet.

– Aha, ott van a hét külön: az a Göncöl. Látni őket. De a Hold férje tévedett. Miért hétezer-hetet számol? Még hetet hozzá kell adni, hétezer-tizennégyet kell számolni.

– Hol látsz még hét csillagot?

– Ott ni! Számold csak! *Ott van még hét csillagcsomó, a Fiastyúk.*

– Valóban. Azt a hét csillagot nem számolta. Most mi hetet hozzászünk, és lesz hétezer-tizennégy.

– Amikor a Hold férjéhez mész, mondd meg neki, hogy Földlánya fia *adott neki még hét embert*, ismeri-e őket?” (Kiemelések: tőlem)

Hogy értsük ezt? Ha a Hold férje úgy tudja, hogy hétezer-hét csillag van az égen, arra mérget vehetünk hogy úgy is van. Hacsak nem állt be időközben valami változás

az égen. A mesében egyetlen jelentős változás történt csak: szikrázva elégett és elenyésztett Porneku. Az újdonsült csillagok csakis Porneku szikráiból keletkezhetnek. Annál is inkább, mert – mint már tudjuk – a Fiastyúk *hét* egykori *por nő*, vagy ami ezzel egyet jelent, *mosz ember házába való asszonyok*. Fű-fiú pedig a Fiastyúkra mutat, amikor a többletre hivatkozik. Hogy van ez? A regét egy enyec (szamojéd) mesélő mondja el. A szamojéd mítoszokban az elégetett óriásokból szúnyogok lesznek. Az obi-ugoroknál azonban – könnyen lehet, hogy a mese tőlük származik – Porneku szellem voltára esik a hangsúly. A manysi és hanti lélekhitben is létezik hasonló előírás, eszerint az elejtett ellenséget vagy gonosz lényt gondosan el kell égetni, hogy szikra se távozzék belőle,⁹ de itt nem szúnyog lesz a „melléktermék” ha rosszul csinálnak valamit; a hiba következménye az, hogy a gonosz feltámad, vagy visszajár kísértetni. Tehát míg az előző hiedelem a mitológiához, utóbbi a lélekhithoz tartozik, előbbi esetében az elégetett óriás részecskéi metamorfózison mennek át, utóbbi esetben egyetlen darabkából képes újjászületni az egész lény a maga teljes fizikai valóságában, vagy újjászületik a lelke, amely kísértetként fog visszajárni. Az elhunytak lelkeit pedig csillagnak hiszik a szélben-hosszában az egész világon. Fűvecske maga is ezt mondja Dianak: „Amikor a Hold férjéhez mész, mondd meg neki, hogy Földlánya fia *adott neki hét embert*”. A legfontosabb érv azonban az, hogy a történetben eredetileg a csillaggá válás motívumának kellett szerepelnie, másként nincs értelme Dia és Fű-fi párbeszédének. Nem beszélve arról, hogy a történet megkoronázása csak az lehet, hogy a két fratriát, fennállásának örök-szent bizonyítékául fölhelyezi az égre, egyúttal magyarázatot ad arra is, miért tartják a Fiastyúkot hét por nőnek vagy mosz ember házába való asszonyoknak. A mesélő azonban nem érezhette elég hitelesnek így a szavakat, ezért inkább a saját ismereteihez volt hűséges, amely szerint az elégetett szörnyetegekből szúnyogok keletkeznek. Ez csak úgy lehetséges, hogy az elbeszélő már nem volt tisztában a rege mélyebb tartalmaival.

Az obi-ugoroknál a csillagok neve többnyire beszélő név, amely mögött egy történet húzódik. A Fiastyúknak több neve is van, hol hatlábú jávorként tartják számon, hol mint csibe ismeretes, kacska, búvárkacska csibéi, akik közül a hetedik, a legifjabb a leghaloványabb. A legenda szerint valamikor egy mitikus vadász, a szárnyas pászter vette űzőbe a hatlábú jávort, erről beszél a Tejút neve: a „Férfi futásának sínyoma” (az enyec mitológiában a Tejút *Dia sítalpainak nyoma*). Hasonlóképpen van ez más mítoszokban is, az égi vadász ősi idők óta az Orion, amely kifeszített íját az idők kezdete óta a Plejádok (Fiastyúk) felé fordítja. (Ők hét leánytestvér a görög mitológiában. A vadász üldözi, de mielőtt elérné őket, galambbá változnak és Zeusz csillagkép formájában mind a hetüket fölhelyezi az égre.)

Magyarul azonban a „Hatlábú jávor” (vagy „Csibés kacska”) csillagkép neve Fiasztyúk. Mivel a kacska semmiképpen sem lehet tyúk, felmerül a kérdés: vajon nem a fajdot űzte a túlvilág havas erdeiben eleink vadásza? A csillagos ég színterén túlvilági események játszódnak le a mítoszokban. Ebből következően csakis olyan tyúk jöhetne szóba, amelynek valamikor kitüntetett szerepe volt a túlvilági kultuszban.

Az obi-ugoroknál, ha meghal valaki, és a halott éjszakára a házban marad, virrasztanak mellette. Ehhez hozzá tartozik a halott megvendégelése is. A vogulok három állat húsát nem találják föl ilyenkor, ez a három állat: a medve, a jávor és a fajt. A medve tisztelete általános, de a jávorszarvas isteni eredetében sem kételkednek (nem utolsó

⁹ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. 116.

sorban azért nem, mert a „szárnyas pásztor” története ezt bizonyítja számukra), a fajd feltalálásának tilalma összefüggésben állhat azzal, hogy bölcsőikön ábrázolják. A halott már a lelkek birodalmában jár, a fajd pedig lélekközvetítő. A jávor és a fajd azért marad el a halott asztaláról, mert mindkettejüket a túlvilághoz tartozónak tekintik. Mivel a *hatlábú jávor* egyik neve a mi Fiastyúkunknak, talán megengedhető az a feltételezés, hogy egy valamikori regeváltozatban a vadász a Fiastyúkra feszítette az íját. Annál is inkább, mivel a Tejút az obi-ugoroknál a szárnyas pásztor sínyoma, az enyecéknél viszont Dia-é. Dia pedig alakváltozata Ljuba Nga-nak, más néven Füvecskének, aki – ahogyan azt a Csillagmítoszban is látjuk – fajdra vadászik. Ha fajdot ejt a mítoszban a földön, miért ne kísérhetné meg ezt az égen is?

Ha már az égen járunk, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy nyelvi őseink a Tejutat az égi világfa ágának tekintették. A fa törzse a sarkcsillag, amely – mint azt sarok neve is mutatja – forog (lásd: ajtó sarka, sarkon perdül; más finnugor mítoszok is így festik le: sarok, égi ajtó sarokpántja). Forog, méghozzá önmaga körül, és tengelye a hét vagy kilenc ágú világnak. Ezen az ágon ül a Fiastyúk. A fajd pedig olyan madár, amely a baromfiudvarbeli tyúkok szokása szerint, akik tyúklétrára másznak éjszakára, nagy előszeretettel szokta a fa ágán álomra hajtani a fejét. Nem egyszerűen strázsál az ágon, hanem valósággal elfekszik rajta, szinte egygé válik a fával. Ha a fű közül nézne rá valaki, úgy látná, mint a földről a Fiastyúkot a világfaágon.

Vajon milyen régi a rege? Nyelvészeink az uráli együttélés korát (tehát amikor a magyarok ősei együtt éltek az enyecékkel) körülbelül 6000 évvel ezelőttre teszik. Korántsem biztos azonban, hogy a Csillagmítosz kezdettől az enyecéké volt, lehet, hogy másoktól vették át. Azonkívül, ha egy 6000 évvel ezelőtti közös alapmítosz rejtőzne a Csillagmítoszban, négy kulcsszavának uráli eredetűnek kellene lenni. De sem *fiú* szavunk, sem a *faj*, sem a *fajd*, sem a *fű* nem az uráli együttélés korára mutat. (A *fiú*-t és a *fajdot* finnugor, a *fűvet* az ezt követő ugor nyelvközösség időszakába helyezik a nyelvészek.) Ettől még származhatnának a legősibb időkből. Lehet, hogy kikoptak a szamójéd nyelvekből, vagy a finnugorok elődei kerestek új szavakat. Ez még akkor is elképzelhető, ha a *fiú* meg a *fű* a legalapvetőbb szavak közé tartozik. Tengernyi ok vezethet változtatáshoz évezredek alatt. Talán épp a kultusz bevezetésekor történt, elég nagy a valószínűsége ugyanis annak, hogy a rítus kialakulásával párhuzamos mitikus azonosítás hozta létre ezt a szócsoportot. Kérdés, hogy az enyecben is felfedezhető-e (a finnugortól független etimológiával) a *négy egyszó* strukturális egysége, vagy csak a történetet alkotó négy szerep kapcsolatában mutatkozik koherens azonosság? A rege csak akkor lehet az enyecéké, ha a négy szó fedi (vagy valamikor fedte) egymást.

A *fiú*, a *faj* és a *fajd* tehát finnugor, a *fű* viszont ugor eredetű. (Lehetséges persze, hogy a *fű* is finnugor kori szó, csak nem maradt nyoma a finn és permi nyelvekben.) Szembetűnő ugyanakkor, hogy a mai magyar *fű* mennyire hasonlít a mai vogul *fiú*hoz (pi) – és a legtöbb finnugor *fiú* alakváltozathoz (pi, pü). A *fű* első két ómagyar kori megjelenése *fyumestelek* és egy füves jelentésű *fius* alak. Mintha a *fiú* fölcserélhető lenne a *fű*vel. A szótár *poika* finnugor alapalakot ad meg a *fiú* szó feltehető előzményéül. Ha a *poika*-ból kicsinyítő képzőnek tekintve leghagyjuk a *ka* végződést, *poi*-t kapunk, amely a természetes magyar *p-f* hangfejlődést figyelembe véve a legszabályosabban *foi*-vá válik a szemünk előtt, vagyis *faj*-já. A *faj* korábbi változatnak tűnik tehát a *fiú*-nál. Ugyanakkor a magyar nyelvben a *fiú*val párhuzamosan létezik egy régi *fi* alak is (amelyből éppen a *fiók*, *fióka* szavaink származnak). Az sem elképzelhetetlen, hogy az ugor *fű* (feltételezett alapalakja *pim3*) egy korábbi *pi* (*fi*) alakra vezethető vissza, amelyhez az

ugor korban tapasztottak toldalékot. Ha fölvonultatjuk az esélyeket, a „legnagyobb tömegű” valószínűség (amely egyben a leglogikusabb változat is), amellel áll, ha a *fiú-fiú* mitikus azonosítást az ugor nyelvi kapcsolatok idejére tesszük, amelyet a finnugor nyelvtudomány mintegy 4000–2500 évvel ezelőltre, az i. e. III. évezred vége és az i. e. I. évezred közepe közötti időszakra helyez.

Ha a mítosz útját kívánjuk feltérképezni, abból kell kiindulnunk, hogy az enyecektől a magyarokig az obi-ugorokon keresztül vezet az út. A kezdő pont az lehet, hogy a magyarok Földszülőanya gyermekei és a *magyar* népnév kapcsolatban áll a *mosz* fráterianévvvel. Nos, az obi-ugor földanyát, Kaltes-Ekva-t a *mosz fráteria szülőanyjának* tekintik... Kaltes-Ekva is felnevel egy árva istent, Ekva-Pirist vagy Ekva-Pit (a név „asszony fia”-t jelent, amelyben a Pi fiú). A viszony hasonlít Földszülőanya és Fűvecske kapcsolatához (Kaltes-Ekva a fiú nagynénje). Ekva-Piről azt kell tudni, hogy miután felcseperedik, az obi-ugorok egyik legjelentősebb istenévé válik, ő lesz a Világügyelő férfi, aki mindent látó lován, a Tovling-luvon éjszakánként bejárja a földet, s ellenőrzi, hogy rendben van-e minden a világon. A *mosz fráteria* szent állatai (a lúd, a béka és a ló) megegyeznek Ekva-Piris szent állataival. Ekva-Pirist tehát eredendően *mosz istennek* tekinthetjük, akárcsak Fűvecskét. A kutatók feltételezik róla, hogy déli jövevény lehet. Részben hanti (osztják) neve miatt (Mir-szuszne-hum), amelyről lehetségesnek tartják, hogy közép-iráni Mitra-változat, részben mindent látó lova, a Tovling-luv miatt. A ló attributum, és a mindent látás egyaránt a sokszemű Mitra kultusza felé mutat. A szamojéd és az obi-ugor mitológiák kapcsolatai azonban, mint a kiváló orosz Mitológiai Enciklopédia megállapítja, még nincsenek kellőképpen tisztázva. Hadd tegyünk erre egy halvány és részleges kísérletet a Csillagmítoszon keresztül. Vetítsük előre, hogy Fűvecske és Dia a regében ugyanazon alak megjelenése két különböző szerepben. *Dia* fő jellemzője Mir-Szuszne-humhoz hasonlóan az, hogy *mindent lát*, ami csak történik a világon. Azonkívül Mir-szuszne-Hum (Ekva-Pi) megítélésében zavart okoz, hogy bizonyos jegyei alapján a naphoz kellene társítanunk (arany-, aranyos jelzők, a ló négy patája alá helyezett napszimbólumos tálak a szertartásban). A Világügyelő Férfi azonban a nappal ellentétben éjszaka jár Tovling-luván az égen – akárcsak Dia. Ha vizsgálat tárgyává tesszük az őt funkcióit – mert a Világügyelő Férfi a világ őre – az árnyéklélek fogalmához juthatunk. Hiszen az árnyéklélek végső soron egy, a tudattalanunk éjszakájában lévő másik személyiség lehetősége, amely módosult tudatállapotban felszínre kerülhet és működni tud. Ez a második, mély én nemcsak minden tudásunk tartománya (ebből a régióból kerül felszínre, ami tudatosul), hanem vigyázó őrünk is. Megfigyelték már, hogy valaki ránk szól vezetés közben, amikor közeledik az út széle, ha elkalandozik a fegyelmünk? Dia tehát fénykorában, az igazi mitikus időkben, mielőtt még kicsinyes trickster lett volna belőle, a közösség közös árnyéklelkét jelenítette meg, ennek megszemélyesített, és kivetített figurája volt, akárcsak Ekva-Piris, akit fel-foghatunk úgy, mint a manysi nép kollektív tudattalanjában vigyázó és figyelő őrt. Egy szó mint száz, a Világügyelő Férfi vélhetően átalakuláson ment keresztül, miután feldúsult déli elemekkel, de a mindent látás képességével már azt megelőzőleg is rendelkezett, úgy, ahogyan a ló nélkül, sítalpon közlekedő Dia. A *mosz fráteriához* kötődése, árva isten volta, Földanyával való kapcsolata pedig erősen rokonítja Fűvecskével, Dia másik alakjával. *Megállapíthatjuk hát, hogy a Csillagmítosz hőse az alapvonásokat illetően Ekva-Pi mesei megfelelőjének tekinthető.*

Kétségtelen, hogy a magyaroknál is létezett egy mítosz Földanya fiáról, amelynek közelebb kellett állnia az enyecsek Fű-fiújához, mint Ekva-Pihez vagy Mir-szuszne-

hum-hoz. A Csillagmítosz a „Világügyelő Férfi” mítoszánál korábbi állapotokat tükröz. Olyan időszakba visz, amikor eleinknek még nem volt lovuk, de már szelídített állatokat (feltehetőleg réneket) tartottak. *A fiú, fajd, faj szavakat egy „tisztán” vadász rítus kulcsszavaiként is elképzelhetjük, a fiú belépése a rítusba azonban már a legeltetés domináns megjelenésére utal.* Mivel a lóval mai tudásunk szerint az ugor korban ismerkedtek meg nyelvi őseink, a rege mélyén kitapintható és meglehetősen világossággal körvonalazódó ősrítus és a hozzá tartozó alapmítosz kialakulását és fénykorát – eddigi szempontjainkat figyelembe véve – mintegy 4–5000 évvel ezelőttre helyezhetjük.

Porneku a mítosz-kutatók szerint az obi-ugoroktól került a szamojédokhoz. Ezt húzza alá, hogy a Porneku nevében bujkáló *por* frátrianév obi-ugor nemzetségközösséget jelöl. Érdekes, hogy Porneku – nevéhez méltóan, hiszen a szó *ne* tagja nőt jelent – az obi-ugor mítoszokban női alak, a szamojédoknál viszont férfi. Kivéve az enyec Csillagmítoszt, és a nyenecek egy csoportját, akiknél a *Porne* ugyanúgy nő, mint az obi-ugor hiedelemvilágban. Ebből az következne, hogy a mítoszt az enyecnek teljes egészében másoktól, feltehetőleg az obi-ugoroktól vették át. Földanya kultusza azonban olyan alapvető az uráli népeknél, s a frátriák léte a primitív kultúrákban szintén olyan általános, hogy ez az átvétel inkább bizonyos elemek beépülése lehetett, egy az átadóhoz alapvetően közelálló mítoszba. Talán a cserék különös összjátékának köszönhető, hogy Porneku belekerült a regébe, amely a rénszarvastenyésztők ősi mítoszáat őrzi, és a Vad leány révén hírt ad arról a mitikus alapelvről, amely a magyarok elődeinek létezését, fennmaradását szabályozta. Hogyan kerülhetett a sokarcú *Porne* a szamojédokhoz? Említettük már, hogy a frátriák vagy a másik frátriából hoztak maguknak asszonyt, vagy idegenből szereztek házasfelet maguknak. Ezek az idegenek pedig igen gyakran szamojédok voltak. Az asszonyszerzés nem mindig megegyezés, hanem sokszor nőrablás formájában történt. Ezért is tűnhetnek fel a *Parnek* ijesztő szörnyetegként, emberevőként a szamojédok hiedelemvilágában. (Hogy a *Parne* egy töről fakad a *por* frátriával, azt az is mutatja, hogy kígyót és békát eszik – a kígyó férfi, a béka női nemi szimbólum.)

A Csillagmítosz valójában rege. Előadója már nem a mítosz szabályozta világban él, és végképp nem a „mítosz alatti mítosz” fémjelezte korban. Ha sajátjaként élné meg a mítoszt, nem mondana szűnyogokat a hét csillag (Fiastyúk) helyett, nemcsak véletlenszerűen hasonlítaná madárfészekhez a fiú születésének helyét. Ahhoz képest viszont, hogy már ő maga sem érti a mítoszt, meglehetősen sok eredeti nyomot hagy a regében. Nemcsak nyelvi nyomokat, és az avatási hősmítosz teljes arzenálját, de még a fajd „privát” szokásai is meglehetősen pontossággal megfeleltethetők a szülők tulajdonságaival, és a történet felszínén áthatolva meglehetősen könnyen illeszthetők be a haddani alapmítoszba. A legfeltűnőbbek azonban azok a félmondatok és mondatok, amelyek olyan egyértelműséggel utalnak a mese mögötti mítoszból, hogy már-már szándékolt talányosságoknak véljük őket; egy átalakult beszély visszamaradt emlékfoszlányainak, amelyeket valaki hagyománytiszteletből átvett egy érthetlenné vált rítus történetbe foglaló mítoszból. Azt gondolnánk, ha valaki nem érti a saját maga által előadott elbeszélés jelentésrendszerét, akkor azokat az elemeket őrzi meg legtovább, amelyekhez kapcsolódni tud, és a történet menete szempontjából lényegtelen részleteket hagyja el először. A mesélő azonban olyan mondatokat őrzött meg, amelyeknek csak akkor van értelmük a regében, ha a hallgatóság tisztában van azzal, hogy *a fiú szülei fajdok*. A monda lejegyzésének idején (már nem is enyec nyelven, hanem oroszul mesélték el a gyűjtőnek) azonban az obi-ugoroknál a fajd már nem tölt be mitikus sze-

repet (és úgy tűnik az enyecéknél sem), csak a hiedelemvilágban él, mint árnyéklélek és lélekmadár. A fajok ellenben rendkívül következetesen térnek vissza a regében, kivétel nélkül mindig megjelennek amikor a második (átvitt) értelmezés lehetősége miatt szükség van rájuk. De nemcsak a szerkezet gyámoszlopain „ülnek”, hanem a semmitmondó részletekben is „ott felejtődtek”. Az elbeszélő nem elégszik meg annyival, hogy elmondja: a fiú fűben született, fontosnak véli jelezni azt is (igaz, hogy csak egyszerű), hogy a hely gödörszerű, de nem egyszerű gödörről van szó, hanem olyan gödörről, amely fészekhez hasonlít. Nem tartja elegendőnek hogy megossa velünk: a dombon két alak ül a sötétségben. A közlésbe belevegyül az is, hogy az alakok árnyak és fehérek. Ezekre az információkra nem épül semmi a későbbiekben, nincs előzményük és következményük, az „egész” szempontjából fölösleges véletlenszerűségek.

Oda akarunk kilyukadni tehát, hogy a rege feltűnően sok információt tartalmaz a mítosz alatti mítoszlól. Más szóval, túl közelinek tűnik az élő mítosz kora ahhoz, hogy egy másik nép évszázadok-, esetleg évezredekkel ezelőtt megszűnt szertartását magába foglaló mítoszának közvetlen átvétele legyen. Ezért a legvalószínűbbnek az látszik, hogy a legkésőbb az ugor kor első felében keletkezett rítus és mítosz – a földanya kultuszán alapuló rénszarvastyenyésztők szertartása – hosszú ideig életben volt közös őseink életmódjának lassú változása miatt, és még a rituális vonatkozások megszűnte után is sokáig énekelték (a regét eredetileg valószínűleg versben adták elő), mesélték még azután is. A magyarok, az obi-ugoroktól történt elválás után vitték magukkal, erre utalnak a történet struktúráját meghatározó nevek. Hogy milyen hatások érték őseinknél a történetet, nem tudjuk. Az obi-ugorok körében az alapmítosz módosult, talán azért, mert a közép-iráni Mitra kultusz hatására az ő Fű-fiből Világügyelő Férfi lett. Ekva-Pi *fű* vonásai elhalványultak, de a fratriák szelíd-vad, fű-fa, *medvetalpfű-medve* polarításai a legutóbbi időkig megmaradtak. Az északibb tájakon élő szamojédoakat azonban elkerülte a Mitra-hatás, életmódjuk egyébként is lassabban változott, így náluk az ősi kultusz hosszabb ideig megmaradt. Porneku az északi szamojédochhoz, akiknél akkor még hősének formájában élt az alapmítosz, valószínűleg obi-ugor, feltehetően osztják jövevényként érkezett, ahol a Fű-Fa polarításban betöltött szerepe miatt arra a szerepkörre került, amelyet annak idején még az ugorok mítoszában töltött be, azaz a saját korábbi helyére.

A mindössze néhány száz lelket számláló enyec közösség (amelynek hozzávetőleg fele bírja az enyecet anyanyelvként) megőrzött egy két történetből álló regét (számkra). Mindkét rege mögött egy mítosz és egy rítus áll. Az első rege négy karakterre épül. E négy karakter a *fű* a *fiú*, a *faj* és a *fajd*. A *fűből* *fiú* lesz (miután az anyó rituálisan azonosítja vele), a *fiúból* *fajd* (rituálisan azonosul vele ő maga), a *fajd* a *fajta* lélekmadara, ereje, elődje. Másképp elmondva: az embert Földanya magába fogadja, amikor meghal, de lelke hamarosan megjelenik újra fű alakban. A fű fajddá válik (azáltal, hogy a fajd lelegeli a legényt). A fajd lélekmadár (bölcsökön ábrázolják), amely az újszülöttekbe száll.

A rítus kétségkívül igen régi, és az évezredek során a különböző népek körében több változáson mehetett keresztül. (Például a totemösből idők folyamán lélekmadár lett az obi-ugor hiedelemvilágban. A két funkció nem áll távol egymástól, hiszen a totemkultuszban a meghalt ősök lélekké változnak – a totemklán lélekközösség.)

Rituális eredetre mutatnak a történetek szexuális jegyei is, amelyek az első történet számára a *fajd*madár „viselkedéséből” következethetők ki. Ide tartozik a násztánc, és az ő potenciájának a közösség életerejét kifejező volta. A második történetben ezek a je-

gyek a nemek (frátriák) közötti küzdelemben jelennek meg. (A vadászat és a házasság [szexualitás] között mitikus kapcsolat van. Hogy ez így volt a mi ősi kultúránkban is, azt mutatják *szere*-*szerez*, talán *bír-birkózik*, *öl-ölel* szavaink, és kettős értelmű *ajz* szavunk. Továbbá, hogy a por frátria asszonyait a rege a Fiasztúkkal azonosítja, a Fiasztúúk pedig szemben áll az égi vadással.)

Ebben a világban minden Földszülőanyából származik. A fajd földön fészkel, a fű között, Földszülőanya testében, testének gödrében kelnek ki a tojásai, ahogy a földből kel ki a fű is. (Ugyanakkor kötődik a fához [világfa], és nem utolsó sorban finom pecsenye, akárcsak a medve vagy a jávor, olyan finom, hogy talán meg sem érdemli az ember minden nap.)

Míg az első történet a totemklán eredetét adja elő, és ezzel a közösség összetartozását hitelesíti; a második – Fű-fiú és Porneku története – a frátriák meghatározása (a moszok szemszögéből), ellentétük és összetartozásuk törvényének foglalata.

A mítosz hőse, Füvecske négyszeres azonosuláson megy keresztül: növény, állat, isten és a közösség része, „tagja”. Az első rege szerkezetét az ő négy átalakulása alakítja ki. A négy karakter a mese négy pillére, a közöttük feszülő viszony szövi a Föld rámafáján a történetet.

A nevek közötti mágikus összefüggés, és a szerepek közötti névazonosság szentté teszi a történetet. Itt minden mindennel egy: a történet struktúrája megegyezik a nevek struktúrájával. A nevek pedig behelyettesíthetők *magyarul* a történetbe. Ez csak úgy lehetséges, ha a rítust és a mítoszt a magyarok ősei is ismerték.

